

18. Sternberg R.J. Triangulating Love. // Sternberg R.J. & Barnes M.L. (edc). The Psychology of Love-New Haven,ST:Yale University Press, 1988.-P.119-138.
19. Geert Hofstede and Associates. Masculinity and Femininity. The Taboo Dimension of National Cultures. Sage Publications, 1998, pp. 16-17, 175
20. Stoller R.J. (1975) Sex and Gender Vol. 2, The Transsexual Experiment. London: Hogarth Press.

The article examines peculiarities of corporal identity of women who have dependent love relations. The features of body image for dependent women have been studied and have been determined the level of satisfaction with their own bodies in the experimental group of women. It is revealed that corporal identity of dependent women doesn't have sexual erotic components. The women identify themselves with such parts of body as arms, faces and necks while specific body identification of independent women is connected with genitals. For women who are in dependent love relationship the negative attitude and low level of attention to the body had been observed. Body has an instrumental function for dependent women, whereas independent women associate body with pleasure. It is also shown that in both task groups satisfaction of sexual life and satisfaction of state of health are represented as two alternative notions and it can be connected with certain social and cultural peculiarities.

Keywords: corporal identity, dependent love, emotional relations, satisfaction of own body, instrumental function of body.

Отримано: 16.01.2013 р.

УДК 159.923:111.12

О.М.Легун

СЕНС ЖИТТЯ І ФІЛОСОФІЯ СМЕРТІ

У статті розглядається динаміка змін у визначенні понять сенсу життя і смерті від античності до наших днів. Розвиток уявлень людини, які вона асоціює зі смертю, проливають світло і на сприймання людьми сенсу свого життя та основних його цінностей. Трансформація відбувалась у напрямку від розуміння смерті як природного продовження і завершення життя, до повного їх розриву, роз'єднання у свідомості людини.

Ключові слова: сенс життя, цінності, філософія смерті.

В статье рассматривается динамика изменений в обозначении понятий смысл жизни и смерти от античности до наших дней. Развитие

представлений человека, ассоциируемых со смертью, проливают свет на восприятие людьми смысла своей жизни и основных его ценностей. Трансформация происходила в направлении от понимания смерти как естественного продолжения и завершения жизни, до полного их разрыва и разъединения в сознании человека.

Ключевые слова: смысл жизни, ценности, философия смерти.

Постановка проблеми. Тема смерті і сенсу життя – два взаємопов’язані питання, відповіді на які дає як філософія, так і психологія. Саме той факт, що життя завжди співвідноситься зі своїм результатом – смертю, усвідомлення своєї смертності більше всього і спонукає людину роздумувати над сенсом життя.

Мета статті – розглянути динаміку змін змісту поняття «сенси життя і смерті».

Завдання – з’ясувати напрямок трансформацій у розумінні людиною сенсу свого життя і смерті.

Споконвіку людей лякало і одночасно цікавило все невідоме, але самим незвіданим і незрозумілим було й залишається таїнство смерті. Особливість ситуації роздумів над питанням смерті полягає у тому, що в абсолютній більшості людей немає емпіричного досвіду для цієї дискусії. Це пов’язано з тим, що практично ніхто не здатний пережити смерть (за винятком, напевно, людей, які мають досвід клінічної смерті) і, тим самим, створити про неї якесь уявлення. Смерть як особистий досвід реального і безповоротного занурення у Небуття (Ніщо) не може бути чимось конкретним для окремої особи, хоча знання про факт смерті приголомшує своєю майже математичною точністю. Тому смерть і лякає своєю невизначеністю досвіду і точністю знання про неї одночасно, і вона здатна виступати як найневизначеніше з людського досвіду.

Проте, у людей було завжди присутнє пристрасне прагнення дізнатися що-небудь про те, що буде з ними, коли вони пройдуть «браму смерті». З тих пір, як люди почали переживати, думати, шукати відповіді на питання сенсу життя, вони роздумували, імовірно, й про смерть, – очевидний кінець свого буття.

Таким чином, смерть – один з ґрунтовних параметрів колективної свідомості, а оскільки остання не залишається в ході історії незмінною, то це не може не позначитися також і на ставленні людини до смерті. Смерть, як відмітив А.Я. Гуревич, – «це компонент картини світу, який існує у свідомості членів певного суспільства в певний період» [3, с. 114]. На думку деяких учених (Ф.Арієс, М.Вовель, О.Тібо, Л.-В.Тома, П.Шаню), ставлення до смерті може бути навіть еталоном, індикатором рівня розвитку цивілізації. Тому вивчення уявлень, пов’язаних зі смертю, які

заслуговують на увагу, може пролити світло і на сприймання людьми сенсу свого життя і основних його цінностей.

Для того, щоб краще зрозуміти динаміку змін у поняттях сенсу життя і смерті, спробуємо прослідкувати розвиток людської думки стосовно цих питань від старовини до наших днів.

Ставлення людей до смерті мінялося разом зі світоглядом упродовж всієї історії людства. Зміна ця відбувалася за принципом спіралі – від простого до складного і зачіпала всі сфери життя людства.

У старогрецькій міфології припускалось, що, вмираючи, людина переходить у світ мертвих, у якому існує надалі, хоча раніше вважалось, що після смерті особа занурюється у вічний сон. Потім уявлення про смерть, як про сон, було перенесено і в ранньохристиянські вірування.

Прагнення здолати страх смерті призводить до того, що вже в античній філософії формуються дві основних концепції: віра в безсмертя душі – Сократ, Платон, Арістотель. У подальшому ця концепція у видозміненій формі увійшла до християнства. Друга концепція пов'язана із прийняттям смерті, зокрема, Епікур, стоїки, закликали до «мужності бути» і йти до кінця.

Сократ розмежував істинно філософські роздуми про смерть і спекуляції на цю тему. У короткому вигляді філософське пізнання питання сенсу життя і смерті виглядає так: або зі смертю все кінчається, або, в якихось інших формах, продовжується далі. «Якщо нічого не відчувати, то це все одно, що сон, коли спиш так, що навіть нічого не бачиш уві сні; тоді смерть – дивний здобуток. З іншого боку, якщо смерть є якби переселенням звідси в інше місце і вірні перекази, що там знаходяться всі померлі, чи є тоді що-небудь краще за це? Так я готовий померти багато раз, якщо все це правда: для мене було б чудово вести там бесіди...» [цит. по 1]. Вся наступна філософія старовини, а згодом і подальшого часу вагалася між цими двома можливостями.

Платон вірив у безсмертя душ і в їх перевтілення, його погляди істотно вплинули на західну філософську думку. Згідно його поглядів, щастя (блаженство) можливе лише у загробному світі, коли безсмертна душа – ідеальне ество людини – звільняється від оков тлінного тіла [1]. Платон вивчав свідому частину людини, але розглядав тіло як тимчасову оболонку душі. Він вважав, що душа людини приходить в людське тіло із більш священного, вищого світу; народження є сном і забуттям, оскільки душа, народившись в тілесній оболонці, переходить від глибокого пізнання до більш нижчого і забуває істину, яку вона знала до народження. Смерть, за Платоном, навпаки, є пробудженням і

спогадом [1]. Його умовиводи про те, що люди володіють вищими знаннями, які вони не могли отримати звичайним шляхом, стали підґрунтям філософських дискусій впродовж багатьох століть.

Платон, Публій Сір, Арістотель намагалися допомогти людині здолати страх перед смертю, відстоюючи тезу про безсмертя душі. Цицерон переконував, що померлі «живі і притому живуть тим життям, яке лише одне і заслуговує на назву життя» [9]. У своїх діалогах «Про старість. Про дружбу. Про обов'язки» він писав: «Якщо я тут помиляюся, вірячи у безсмертя людської душі, то помиляюся я охоче і не прагну, аби мене позбавляли цієї помилки, яка втішає мене, допоки я живий» [9, с. 30].

Більшість філософів, які розмірковували над феноменом смерті, старалися нівелювати хоча б страх. Епікурейці вказували на ірраціональну природу такого страху, стоїки бачили в смерті частину природного порядку речей; Спіноза радив думати не про смерть, а про життя, але всі вони вважали, що почуття страху не личить званню справжнього філософа [5]. Епікур говорив із цього приводу так: «Люди натовпу то уникають смерті, як найбільшого зла, то жадають її, як відпочинку від зла життя. А мудрець не ухиляється від смерті, але і не боїться життя, тому що життя йому не заважає, а не-життя не здається якимось злом» [7, с. 83]

Проблема смерті стала болісною саме для європейської свідомості і тому, що ідея відособленого індивіда, яка народилася в європейській філософії, загострила тему індивідуальної кончини, безповоротної втрати унікального життя.

Загалом, на думку А.Я. Гуревича, давні культури, як і сучасні незахідні традиції, виходили з того, що процес вмирання неминучий і є невід'ємною частиною людського існування [3]. На відміну від східного ставлення до смерті, у якому проповідувалось спокійне її сприйняття, західна релігійна й філософська думка, прагнула здолати смерть. Розглянемо, як змінювалися уявлення про сенс життя і смерть з розвитком західноєвропейської культури.

У епоху Середньовіччя життя людини і її смерть розглядалися у рамках християнської традиції. Смерть для християнства – наслідок гріхопадіння, вона осоружна еству, оскільки Бог смерті не створив. Віра в Христа дає можливість людині протягом життя звільнитися від гріха через покаєння. У кожен момент життя людина повинна боротися за те, аби її тіло стало духовним. Доля особистості у вічності багато в чому залежить від того, як вона ставиться до власної смерті і як готується до неї.

З приходом епохи Відродження людина стає об'єктом філософського осмислення і виявляється центральною ланкою всього

ланцюга космічного буття. Якщо в епоху Середньовіччя людина розглядалася не сама по собі, а через призму стосунків з Богом, через ставлення до гріха і вічного порятунку, то гуманістична філософія розглядає людину через її земне призначення.

Гуманізм Ренесансу проявився у революційних ідеях, спрямованих на внутрішню, земну «божественність» людини, у відмові від зовнішньої божої істини, в залученні людини до життєвої активності, в затвердженні віри людини в себе [10]. Так званий гуманістичний підхід змінив світогляд людини, її погляди на сенс життя і, відповідно, ставлення людини до смерті. Саме у цей період межа, яка пролягла між смертю і життям, стає найбільш помітною.

В епоху Ренесансу надзвичайно зросла цінність людського життя, воно перестало бути короткою миттю, місцем чекання і тимчасового перебування перед вічним життям у раю чи пеклі. Відтепер світ став усвідомлюватися людьми як найбільш придатне місце для розвитку, втілення у життя людських задумів; життя почало сприйматись як єдине і неповторне.

В епоху Відродження люди стали більше замислюватися над думкою, що таке смерть, жити, чекаючи її приходу. Це привело до того, що особистість почала прагнути встигнути зробити у своєму земному житті якомога більше справ. Стали виникати сумніви і питання щодо непорушної християнської віри у загробне життя і страшний суд. Сумніви руйнували рівновагу між проблемами сенсу життя і смерті, яка існувала в середньовіччі. І на початок епохи Просвітництва стала визрівати думка про смерть як про небуття, повне забуття і відхід у нікуди. Зруйнувалася цілісна лінія життя-смерть: життя стало вважатися єдиним і неповторним, а смерть перетворилася у силу, яка руйнувала це життя.

У духовному розвитку західноєвропейського суспільства кінця XVI –початку XVII століть намітився перехід від властивої епосі Відродження віри в людину, як центр Всесвіту і вінець творіння, до погляду на неї як на частку безконечного, складного і багатовимірною цілого. Це неминуче привело до осмислення дисонансу між світом і людиною, тому виник образ абсолютно іншого Всесвіту: суперечливого і динамічного, у широкому лоні якого людина загубилась, немов би атом. Світлий образ людини-деміурга, оспіваний в епоху Відродження потускнів, а ейфорійне поклоніння змінилося тверезішим поглядом на неї.

Характерна ознака Просвітництва як цілісної епохи філософської думки – історичний оптимізм. Він ґрунтувався на уявленні про розумність людини, на переконанні, що в людській природі маса прекрасних, позитивних задатків. Що ж стосуєть-

ся вад, поганих вчинків, пристрастей, то вони вважалися такими, які можна подолати, перебороти, вижити. [10].

Лейтмотивом філософської антропології епохи Просвітництва було положення про матеріальну цілісність та єдність людини, залежності всіх психічних процесів, починаючи з відчуттів і закінчуючи мисленням, від нервової системи і головного мозку, вважалось, що вони тісно пов'язані із «тілесною субстанцією» [10]. Відповідно до такої точки зору смерть тіла розглядалася як причина припинення всієї психічної діяльності людини, як природне і закономірне завершення земного життя, єдино можливого і реального. Д. Дідро з цього приводу говорив, що існує лише одна добродієність – справедливість, один обов'язок – бути щасливим, один висновок – не перебільшувати цінності життя і не боятися смерті. [4].

Відмінність української філософської думки полягає у її релігійній забарвленості. У різних соціальних, світоглядних ученнях проглядає православний вплив. Ось чому в центрі уваги постійно виявлялася не стільки людина як природна істота, скільки невичерпний духовний досвід особи, сенс індивідуального і колективного буття.

Однією з особливостей, притаманних українській духовній культурі, є те, що її зміст втілений не у теоретичних міркуваннях чи метафізичних роздумах, а у формі метафор, символічних фігур, образів. В українській культурі смерть – це і таємниця, і нерозгадана загадка життя, і неминучий фінал усього живого, і приреченість, що висить над людиною як зашморг над братами у новелі В. Стефаніка «Басараби». Таке бачення також наочно демонструє монолог смерті в українській інтермедії XVIII сторіччя «Смерть, воїн і хлопець» [8]. Ще з дохристиянських часів для української духовної культури смерть як перехід в основу всього існуючого є свідченням універсального зв'язку всього з усім – матеріального й духовного, досвідного й трансцендентного. Цей погляд на життя і смерть ґрунтується на вкоріненому в народі переконанні, що нас і світ поза нами поєднує вища сила, яка впливає на перебіг подій і визначає долю кожного. У 1956 році видана монографія Митрополита Іларіона «Дохристиянські вірування українського народу», у якій окремим розділом висвітлене ставлення наших предків до смерті та життя. Культ предків починається від вірування у нероздільність душі й тіла після смерті. Перебуваючи на «тому» світі, людина стає могутнім охоронцем родини, помічником. Оскільки душа залишається в тілі після переходу людини в інший світ, у могилу склали все необхідне для життя [6].

Український філософ та релігієзнавець В.Шаян ніби підсумовує та підкреслює, що безсмертність життя, безсмертність ідеї зберігаються у таємній пам'яті Всесвіту. Смерть і життя рівнозначні – приреченість людини на смерть є її приреченістю на життя. Григорій Сковорода вчив, що життя у формі плоті лише «брехня непостійна й оманлива». Істинне життя за межами тіла. Саме життя Сковорода є тому прямим підтвердженням. На думку В.Шаяна, його життя – «це не втеча від світа, але перемога над світом, це не втеча від життя до смерті, але перемога життя над смертю. Світ ловив його, але не спіймав. Світ – це тодішнє зло. Це моральний розклад, це бездушна погоня за майном, за почеснями, за упоєнням владою, за бліхтром слави». [11] Різноманітну мозаїку картин, що складаються на духовний образ епохи, дав нам сам Сковорода у вірші, який перетворився на народну пісню: «Всякому городу нрав і права». В погоні за чинами витирає Петро угли у панських передпокоях, Федько-купець ошукує при аршині, цей буде дім на нову моду, той жене за грішми і позичкою, цей стягає ґрунти, той худобу, цей собак на ловлю, у того дома гуде, як у корчмі, цьому в голові любовні дуроці, а той пише брехливий панегирик, цей молиться до тузів у картах, а той біжить до суду, як на свадьбу, студентам голова тріщить від диспути, і т. д. і т. д.... І тільки Сковорода думає про справи вічні. І тільки той не боїться смерті, плює на гостру сталь її коси, в кого совість чиста, як хрусталь. [11] Прикро, але за останні 300 років без Григорія Савовича, констатуємо ті самі проблеми в українському суспільстві. І таке враження, що сьогодні вони тільки загострились: соціально-психологічний вимір суспільства викривляється далі, породжуючи нові проблеми та індивідуально-психологічні страждання; і тільки одиниці: люди високих моральних якостей можуть не боятися «гострої сталі коси», тому що у них совість чиста, як кришталь.

Усвідомлення тлінності власного буття, подолання страху перед смертю, пошук сенсу життя відтворено і у класичній українській літературі. Так, у поемі Лесі Українки «Одержима» знаходимо, принаймні два образи і два різних ставлення до майбутньої смерті: Міріам готова померти заради коханого, а Месія йде на смерть заради порятунку душ рабів Божих. Обидва образи демонструють нам силу духу і безстрашність перед смертю.

Сучасний роман М. Дочинця «Криничар» можна вважати звеличанням незламності людського духу: головний герой в'язень вважає взагалі смерть умовністю, бо людина може існувати і поза матеріальним тілом, а тому страхи, пов'язані зі смертю, є безглуздими.

Якщо ж ми звернемося до ранніх вірців народної творчості, зокрема, «Повісті минулих літ», то в «Легенді про віщого Олега» знаходимо відчуття неминучості і покірності напророчені смерті. Фатум, який домінує над віщим Олегом, загалом був характерний для світосприйняття наших предків на ранньому етапі розвитку культури.

В романі У.Самчука «Марія» бачимо компромісний варіант ставлення до смерті. З одного боку, Марія не може уникнути своєї долі і помирає, а з іншого, коли вона починає згадувати своє прожите життя, то намагається у ньому побачити і знайти щось хороше, незважаючи на важку долю, яку сприймає смиренно, як даність, але це життя вона сама творила іноді дуже сміливими учинками.

Що ще може подолати страх перед смертю? Звичайно ж, кохання. Такий приклад знаходимо у О.Гончара «За мить до щастя»: солдат попав під трибунал, але не переймається тим, що скоро помре, адже його душу зігріває кохання.

Цю ж думку підтримують російські філософи початку ХХ століття. Теоретики «нової релігійної свідомості» виходили з того, що на даному етапі розвитку людства ми наближаємося до останньої межі життя людини як частини тваринного світу, тому людина повинна усвідомлювати, що в будь-який момент свого життя вона або здійснює, або не здійснює прорив з часу у вічність. Особливо ж для перемоги над смертю важливою є соборна благодатна єдність Любові.

Філософська думка ХІХ століття значно розширила межі осмислення питань сенсу життя і смерті. Німецька класична філософія, позитивізм, марксистська теорія і філософія життя – всі ці напрями вивчали людину, і кожен з них вніс свій вклад у розробку антропологічних проблем. Але оскільки ми вирішили сконцентрувати свою увагу на розгляді саме проблеми смерті у філософії, то зупинимось коротко на декількох авторах, які зробили найбільший внесок у вивчення цього питання.

Перш за все слід відзначити А. Шопенгауера, С. К'єркегора, Ф. Ніцше і О. Шпенглера, які своїм глибоким проникненням у світ людської суб'єктивності підготували появу екзистенціалізму, а той, у свою чергу, найповніше сьогодні розкрив проблему смерті і вмирання.

Результати екзистенційного пізнання смерті нічого не говорять ні про життя після смерті, ні про форму цього життя, ні про неможливість продовження життя після смерті. Цим екзистенційне пізнання відрізняється від метафізики смерті, так само як і від теології смерті.

А. Шопенгауер трактував смерть лише як поверхневий феномен, якого не стосується ні суть речей, ні загальна воля, що перебуває поза часом і простором. Він вважав, що смерть – це повчання егоїзму, яке ми здатні зрозуміти тільки завдяки перебігу часу [10].

Проблема смерті грає особливу роль у феноменології життя у О. Шпенглера. Людина стає людиною і пізнає свою жахливу самотність, тільки тоді, коли вона усвідомить свою найбільшу самоту у всесвіті. При цьому підкреслюється, що людина – єдине створіння, яке знає про свою смерть. Всі інші істоти знаходяться у процесі простого становлення і мають свідомість, обмежену теперішнім часом. [13].

Смерть, на думку М. Хайдеггера, – це можливість майбутнього, проте це не просто якийсь шанс, а остання справжня можливість. За цією крайньою межею більше нічого немає. Смерть – це не щось випадкове і можливе для існування, а його основна властивість. Смерть неминуче визначена долею, тобто, кажучи мовою М. Хайдеггера, наше існування закинута у смерть.

М.Хайдегер розрізняє справжнє і несправжнє буття. Несправжнє – це повсякденне буття, що переживає смерть лише приховано, знаходиться у постійному страхі перед смертю. Справжнє буття виявляється у зануренні в смерть, тобто у її передбаченні, це орієнтує життя на цінування останньої можливості, яку не можна втратити. Воно перешкоджає тому, аби життя зупинилося на досягнутих можливостях. Досягнуті можливості зрозумілі, а тому на них не потрібно зациклюватись, їх треба просто відкинути, щоб не пропустити останньої можливості, у якій і полягає, на думку М.Хайдеггера, звільнення для смерті [12].

Смерть розуміється ним не як кінець існування, а підноситься до таємничого чекання і, нарешті, готовності до смерті. Смерть для М.Хайдеггера – не природне завершення життя, а також і не кінець життя у сенсі його остаточної втрати, це крайня можливість, завдяки якій існування набуває повноти і сенсу, а, отже, досягає своєї вищої ідеальної форми існування.

Усвідомлення майбутньої особистої смерті спонукало людину, на думку М. Хайдеггера, до переходу на вищий модус існування. Смерть є умовою, яка дає людині жити автентичним життям [12]. Пізніше ідеї М.Хайдеггера були підхоплені і покладені в основу екзистенційного напрямку в психології і в психотерапії.

Більшість сучасних філософів дотримуються аналогічних поглядів. Так, німецький екзистенціаліст Карл Ясперс бачить у «пограничній ситуації суперечливого, нерозв'язаного і без-

вихідного становища, в самому краху сподівань, прагнення до внутрішнього становлення трансцендентного буття», тобто Бога. К. Ясперс так само, як і М. Хайдеггер, бачить у переживанні смерті шлях до досягнення екзистенції, глибшого буття. Він говорить про те, що через загибель існування ми приходимо до буття-в-собі людини, але, в той же час, сприймає і описує смерть більш песимістично. Смерть, на його думку, – це повне визнання безглуздості життя, вона є рішучою, остаточною відмовою від життя. Людина ставиться до неї з винятковим страхом, і він такий великий, що всі ми живемо так, як нібито нам ніколи не судилося померти. У наших уявленнях завжди залишається певна Я-позиція, у якій ми з глибоким жалем розглядаємо власну смерть. При цьому К. Ясперс підкреслює необхідність краху існування для досягнення екзистенції, а тому й виправдовує смерть [14].

Тенденція до витіснення смерті з колективної свідомості, поступово наростаючи, досягає апогею у наш час, коли за твердженням Ф. Ар'єса, суспільство поводить ся так, ніби взагалі ніхто не вмирає, і смерть індивіда не пробиває жодного пролому в структурі суспільства [2]. Ф. Ар'єс назвав таке ставлення до смерті у наші дні смертю перевернутою. В результаті чого у нас превалує бажання вберегти умираючого від жорстокої реальності, ніж віддатися радості вільного і тісного спілкування з ним в останні дні. Відношення до смерті спростилося, вульгаризувалося.

І дійсно, масова культура яскраво демонструє витіснення із свідомості теперішньої людини теми умирання. Сучасні герої не вмирають, їх не бере ні полум'я, ні вода, ні всесвітній Апокаліпсис, якщо це, дійсно, справжні герої.

Отже, короткий огляд історії формування і розвитку образу смерті в культурі людства, показав, як в різні історичні епохи у колективній свідомості мінялося ставлення до двох фундаментальних явищ всесвіту – життя і смерті. Трансформація відбувалась у напрямку від розуміння смерті як природного продовження і завершення життя, до повного їх розриву, роз'єднання у свідомості людини, розведення у різні полюси ества та повного взаємного відторгнення.

Сьогодні ставлення до життя і смерті набуває нового значення у зв'язку зі зміною духовної ситуації не лише у нас в країні, але й в усьому світі. Проблема смерті досліджується зараз не лише філософами, але й медиками, біологами, етнографами, археологами, істориками літератури і навіть фізиками. Весь досвід філософських роздумів про життя і смерть, накопичений люд-

ством в ході розвитку цивілізації, підхопила і продовжила відносно молода наука – психологія.

Динаміка філософсько-психологічних уявлень про сенс життя і смерті пройшла шлях від уявлень про життя душі до сучасного розуміння матеріальної зумовленості людської природи, до протиставлення життя і смерті.

Представники екзистенційного напрямку у філософії і психології вбачають у переживаннях, пов'язаних зі смертю, шлях до справжнього людського існування, глибшого розуміння власної природи і цінності життя.

Список використаних джерел

1. Антология мировой философии. В 4-х томах. – М.: «Мысль», 1969 – 1973. (АН СССР. Ин-т философии. Философ, наследие). Ред. коллегия: В.В. Соколов и др.
2. Арьес Ф. Человек перед лицом смерти: Пер. с фр. / Общ. ред. Оболенской С.В.; Предисл. Гуревича А.Я. – М.: Издательская группа «Прогресс» – «Прогресс-Академия», 1992. — 528 с.
3. Гуревич А.Я. Смерть как проблема исторической антропологии: о новом направлении в зарубежной историографии / А.Я. Гуревич // Одиссей. Человек в истории. Исследования социальной истории и истории культуры. – М., 1989.
4. Дидро Д. Сочинения в двух томах / Под ред. В.Н.Кузнецова; Перевод с французского К.А.Кипоева и др. – М.: Мысль, 1991.
5. Категории человеческого существования. Смерть и бессмертие. – Вып. 2. – М.: Смысл, 1990.
6. Ломницька М. Концепція життя і смерті у дохристиянських віруваннях українців / М. Ломницька// Матер. круглого столу 28 травня 2005 року «Проблема людської вітальності в філософії і медицині». – Львів, 2010. – С.13, 14.
7. Папаяни Ф. Смысл жизни/ Автор-составитель Федор Папаяни. – Донецк: Норд-Пресс, 2008 – 384с.
8. Українські інтермедії XVII-XVIII ст. – К., 1960. – С. 192.
9. Цицерон. О старости. О дружбе. Об обязанностях. – М.: Наука, 1993. – 248 с.
10. Человек: Мыслители прошлого и настоящего о его жизни, смерти и бессмертии. Древний мир – эпоха Просвещения / Редкол.: И. Т. Фролов и др.; Сост. П. С. Гуревич. – М.: Политиздат, 1991. – 422 с.
11. Шаян В. Григорій Сковорода – Лицар Святої Борні. – Ontario: UKRAINIAN NATIVE FAITH., 1984.

12. Шварц Т. От Шопенгауэра к Хайдеггеру / Т. Шварц. – М., 1964.
13. Шпенглер О. Закат Европы. Очерки морфологии мировой истории. 2. Всемирно-исторические перспективы / Пер. с нем. и примеч. И.И. Маханькова. – М.: Мысль, 1998. – 606 с.
14. Ясперс К. Философия. Книга 1: Философское ориентирование в мире; Философия. Книга 2: Просветление экзистенции; Философия. Книга 3: Метафизика / Пер. с нем. А. К. Судакова – М.: Канон+РООИ «Реабилитация», 2012.

The article envisages the dynamics of changes in a definition of concepts like meaning of life and death from antiquity till nowadays. The development of humans' notions associated with death uncovers human perception of the meaning of life and its basic values. The transformation was held directly from understanding the conception of death as a natural continuation and completion of life, until they break, or separate in human mind. Nowadays the problem of death is studied not only by the philosophers but by the medical men, biologists, ethnographers, archeologists, historians of the literature and even by the physicists, and the psychologists kept and continued an experience of philosophical thoughts about life and death. The dynamics of philosophical and psychological concepts concerning the meaning of life and death was analysed to have passed the way from the thoughts about the soul's life to the present notion of people's material dependence, to the opposing of life and death. The representatives of the existential tendency are proved to consider emotional experience connected with death as a way to human existence, a deeper notion of the character and value of life.

Keywords: meaning of life, values, philosophy of death.

Отримано: 14.01.2013 р.

УДК 159.923.98

И.И.Либ

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ УСПЕШНЫХ ЖЕНЩИН-ПРЕДПРИНИМАТЕЛЕЙ В УКРАИНЕ

У статті вивчені і представлені особистісні особливості успішних жінок-підприємців України. Встановлено, що успішні жінки-підприємці ставляться до владно-лідуючого типу, мають високу мотивацію досягнення, прагнення до успіху, вони орієнтовані на результат, у них превалює мотивація альтруїзму, з відомою часткою розумного егоїзму. Зроблено висновок, що на досягнення високих результатів в підприєм-